

ПРОБЛЕМА ОБ'ЄДНАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПРАВОСЛАВНОЇ ТА ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКОВ У ПРАЦЯХ МИТРОПОЛИТА ІЛАРІОНА (І.ОГІЄНКА)

Екуменічний рух бере свій початок з протестантських екуменічних ініціатив, наслідком яких стали всесвітні християнські конференції першої половини ХХ ст. Як справедливо відзначив митрополит Іларіон, ці конференції «розбурхали християнську думку й направили її на поєднання Церков. Конференції вияснили, яким саме тепер може бути це поєднання» [Іларіон, митрополит. Сучасний стан поєднання Церков // Віра й Культура.- 1964.- Ч. 4(124).- С. 4].

Екуменічні конференції сприяли збільшенню кількості прихильників цих ідей; погляди як духовних осіб, так і мирян щодо церковного об'єднання почали поступово змінюватися. Проте, на початку ХХ ст. об'єднувчі думки у середовищі як православних, так і греко-католиків лише зароджувалися, а переважна більшість людей і надалі поєднання церков уявляла як зведення всього християнства до однієї – їхньої власної конфесії. Навіть напередодні Другої світової війни в Україні “було лише декілька осіб, здатних прийняти екуменічну ідею на основі загальної рівності” [Husar L. Sheptyts'kyi and Ekumenism // Morality and reality. The Life and Times of Andrei Sheptyts'kyi. Editor Paul Magochi.- С. 188].

Вагомий доробок у розвиток екуменічних ідей в Україні вніс митрополит Іларіон. Зазначеної проблеми він торкався у багатьох своїх працях, різноманітних за жанрами і тематикою: богословських розвідках, публіцистичних статтях, проповідях, зверненнях, поетичних творах. Дослідник позитивно ставився до екуменічних ідей та завжди виявляв до них великий інтерес. Він був знайомий з усіма важливими екуменічними ініціативами свого часу і разом з тим мав власну систему поглядів з цієї проблеми.

Ідеали єдності богослов завжди активно обстоював. Його численні проповіді, повчання закликають людей до всебічного поєднання як церковної спільноти, так і взагалі народу в його суспільному житті. З цього приводу він писав: “Щоб досягти цілющого миру, треба людям жити в повному об'єднанні, бачити рідного брата один в одному”

* Панько О.І.- аспірантка кафедри культурології Львівського Національного університету імені Івана Франка.

[Іларіон, митрополит. Конечність об'єднання. Слово на радіо // Віра й Культура.- 1955.- Ч. 4(28).- С. 10].

На думку Іларіона, лише єдність спроможна забезпечити процвітання та успішний розвиток народу і держави. Доказом цього є події української історії. Тут І.Огієнко наводить два яскравих приклади – визвольну війну 1648-1654рр., коли об'єднаний український народ “вчинив такі дії, які ще й досі позостаються найславнішими в нашій історії”; і навпаки, невдача величних задумів І.Мазепи є результатом роз'єднання українських сил.

Митрополит надавав надзвичайно важливого значення у розвитку нації церковній єдності. Церкву він трактував як “найбільшу силу в житті кожного народу, і сила ця мусила б бути об'єднана, а тим самим і ще сильніша” [Могилянець. Поєднання Українських Церков // Слово Істини.- 1948.- Ч. 7.- С.11]. При цьому владику був переконаний у тому, що об'єднана Україна повинна була б мати одну Церкву. В ті часи, коли так було насправді, Українська Православна Церква користувалася великою славою у Вселенській Церкві, її найпершими ознаками були глибока чистота православ'я та висока учительність.

Із творів вченого чітко випливає його критичне ставлення до будь-яких внутрішніх церковних поділів. Церковними поділами порушується догмат про єдність церкви, висловлений Ісусом. Христом: “По тому пізнають усі, що ви учні Мої, як любов між собою ви маєте” (Ів.13.35). Тому, без огляду на історичні, політичні, соціальні чи особисті причини, фактори, які спричинили церковні поділи, є злом, з яким не можна змиритися.

Природно, що українця за національністю, митрополита Іларіона найбільше турбував поділ української церкви та її віруючих на дві конфесії – православну та греко-католицьку. Саме тому він досліджував причини та історію цього поділу, активно цікавився перспективою поєднання цих двох віросповідань. Огієнко дуже негативно ставився до поділу української церкви, говорячи:

Дві Вірі одному народу –
То певна неволі причина:
Вона сіє розбрат-негоду,
Від неї замре Україна!

Слід відзначити, що погляди вченого на зазначену проблему у різні періоди його життя істотно відрізнялися.

Так, професор Іван Огієнко, громадський діяч, член уряду УНР висловлював досить ліберальні думки, визнаючи поліконфесійність українського народу як явище, котре має об'єктивні, історично зумовлені

причини. Він відзначав те, що український народ – це народ перш за все християнський, хоча й різних вір та обрядів. Головними вчений вважав національні пріоритети, наголошуючи на тому, що “український народ по вірі може бути ким він хоче, але він завжди повинен залишатись українським народом”. І.Огієнко відзначав позитивну роль української греко-католицької церкви у справі національного самоусвідомлення західних українців: “Не можна не рахуватися з тим, що греко-католицьке духовенство й громадянство в надзвичайно тяжких обставинах віками вели боротьбу за національну самостійність українського народу і виховали свій народ у такій національній свідомості, що нею наші брати-галичани освітлювали і освітлюють і наше громадянство” [Ляхоцький В. І.Огієнко і С.Петлюра (з невидрукованого) // Духовна і науково-педагогічна діяльність І.Огієнка (1882-1972) в контексті українського національного відродження.- К., 1997.- С. 78].

При вступі на посаду міністра віросповідань УНР у зверненні до українського народу І.Огієнко писав: “Бажаючи повного з’єднання всіх українців у релігійному відношенні, як це було до примушеного поділу їх, я буду служити й українському громадянству греко-католицької Церкви, потреби їх зустрінуть з мого боку щиро пошану і допомогу”. Працюючи міністром віросповідань, а згодом головноуповноваженим уряду УНР, він багато робив для емігрантів греко-католиків, зокрема для задоволення їхніх релігійних потреб надавав церкви, коли на це була згода духовної влади. Згідно з його наказом, як міністра при міністерстві ісповідань було утворене нове греко-католицьке відділення, серед завдань якого була й матеріальна допомога греко-католицькому духовенству.

Принципами віросповідної толерантності Огієнко керувався і як редактор журналу “Наша Культура”, що виходив у Польщі у 1935-1937 рр., заохочуючи українську інтелігенцію різних конфесій об’єднатися у справі культурної праці для свого народу. Прикладом для нашої інтелігенції, на його думку, повинен стати “чи не одинокий у нас просто історичний факт”, що керівники двох церков – Української православної та греко-католицької – митрополити Діонісій та Андрей помістили у “Нашій Культурі” свої статті [Огієнко І. Творімо українську культуру всіма силами нації // Наша Культура.- 1935.- №6.- С. 337-344].

Очолити православну церкву Холмщини, владика щиро цікавився справами та долею українських греко-католиків. Життя УГКЦ постійно висвітлювалося у єпархіальному віснику Холмської єпархії, який видавався єпископом Іларіоном. Владика закликав своїх священників не виступати проти греко-католиків, а вести “з ними лагідне співжиття - це ж наші браття, хоч належать до іншої Церкви” [Іларіон,

архієпископ. Служімо своєму народові! Слово Високопреосвященнішого Іларіона, Архієпископа Холмського і Підляського, на III-му з’їзді О.о.Деканів 10 лютого 1942 року.- Холм, 1942.- С. 4].

Під час своєї архіпастирської праці на Холмщині владика багато уваги приділяв питанню можливого зближення віруючих двох конфесій. У протоколах Третього архієпархіального собору екзархів УГКЦ, що відбувся 9 червня 1942 р., у звіті Йосипа Сліпого про архієпископа Іларіона говориться, що він, незважаючи на свої попередні заяви, спрямовані проти унії, “заявив о.Провінціалові Сопухові свою прихильність до Унії, а через Преосвященного Николая шукав дороги до нунція” [ЦДІАЛ, ф.201, оп.1т, спр.16, арк.147].

Про наміри Іларіона прийняти унію вказує і документ “Католізація Православної Церкви ціною українізації”. У ньому говориться, що внаслідок переговорів з митрополитом Андреем Шептицьким Іларіон погодився на унію Православної Церкви, приймаючи католицькі догмати. Згідно з цим документом, папа Римський погоджується на те, що:

а) обидва ієрархи у своїх церквах запроваджують всі богослужіння та звичаї, які існують тепер у православній Греції, виключаючи при цьому все те, що було запроваджено Московською Церквою;

б) у проповідях нічого не згадується про католицизм, проте всім вірним прищеплюються католицькі догмати;

в) архієпископ Іларіон стає Київським митрополитом.

Цей лист, датований 5 квітня 1942 року, написаний невідомим автором, котрий посилається на слова Й.Сліпого [Бистрицька Е. До питання про міжконфесійне порозуміння в роки Другої світової війни // Історія релігій в Україні.- Львів, 2001.- С. 92]. Оскільки не знайдено інших документів, які б це підтвердили, то невідомо чи справді відбулися такі переговори між архієпископом Іларіоном та митрополитом Андреем Шептицьким.

Однак достовірним є той факт, що обидва ієрархи були добре знайомими та вели діалог щодо майбутнього поєднання українських церков. Як стверджував Іларіон, його з Шептицьким “в’яжуть спільні національні ідеали, спільна праця для добра одного нашого народу, якого ми однаково гаряче любимо” [ЦДІАЛ, ф.201, оп.1т., спр.108, арк.132]. Ще у 1921р. І.Огієнко побував у Львові, де він на запрошення Андрея Шептицького гостював у митрополичій палаті, хоча так і не зустрівся тоді з греко-католицьким митрополитом. Після еміграції саме Шептицький допоміг вченому, знайшовши для нього роботу в

Українській учительській семінарії. Ці дружні взаємини тривали і надалі, коли проф. І.Огієнко переїхав до Варшави працювати викладачем на Православному богословському відділі Варшавського університету.

Листування митрополитів свідчить про їхнє щире зацікавлення долею українських церков, перспективою їхнього об'єднання. Саме це листування чи не найбільше розкриває погляди Іларіона з питання шляхів поєднання двох конфесій. Толерантна діяльність на українській землі двох національних церков, лише взаємовизнання ними одна одної не задовольняли митрополитів. Більше того, їх непокоїв такий стан у релігійному житті українців. Обидва митрополити засуджували існуючий поділ церков як з національних і політичних, так і канонічних мотивів. Відмінності, характерні українським церквам, вони вважали не істотними, а в “дрібниціях” [Филипович Л. Митрополити Андрій (Шептицький) і Іларіон (Огієнко): проблема національної церкви // Церква і соціальні проблеми. Енцикліка “Сотий рік”.- Львів, 1993.- С. 194]. Тому митрополити прагнули знайти шляхи зближення між ними, об'єднати їх.

Своєрідним першим кроком на шляху поєднання двох українських церков митрополити розглядали їхнє очищення від чужих впливів. Їхні погляди сходилися, зокрема, на необхідності усунення Українською православною церквою шкідливих московських впливів. У листі від 21 жовтня 1941 р. до архієпископа Іларіона Шептицький висловлює надію, що той зможе “Українську Церкву очистити з тих усіх наук противних вірі і неканонічних, шкідливих, накинених неволею установ чи законів, а може передусім з цієї чисто московської нетерпимості... з тієї тісноти і браку християнського широкого духа, яким відзначалося московське православ'я” [ЦДІАЛ, ф.201, оп.4в, спр.1096, арк.1 зв.]. У листі до Андрея Шептицького від 14 листопада 1941 р. Іларіон також визнавав необхідність таких дій. Тут він зауважував, що у справі відновлення стародавньої української церкви на перешкоді стоять поширені тоді погляди української інтелігенції, яка розуміла таке відновлення лише у богослужіннях українською мовою. Натомість владика за головне вбачав відновлення “духу давньої Української Церкви”. При цьому він зазначав, що для українізації церкви, крім зовнішньої форми – мови богослужіння, набагато важливішими виступають внутрішні характеристики церкви – її дух, традиція, ідеологія. Тому у своїй священничій діяльності Іларіон перш за все прагнув до “внутрішньої дерусифікації нашої Церкви від чужої їй ідеології, чужого наставлення” [ЦДІАЛ, ф.201, оп.1т, спр.108, арк.130].

З іншого боку, владика вказував на необхідність очищення української греко-католицької церкви від чужих латинських впливів та

повернення її “до первісного стану, якою вона була за того часу, коли один Український Народ мав і одну Церкву”. Відомий своїми поглядами за повернення УГКЦ до Східної традиції був і Андрей Шептицький. Тому пріоритетами для греко-католицької церкви під його пастирським проводом було відновлення східного монашества, східного богослов'я, зокрема, ретельне вивчення Східних Отців церкви та систематичне повернення до східної літургійної практики Київської церкви. У зв'язку з тим, що деякі греко-католицькі священники активно запроваджували латинські обряди, Шептицький закликав їх “совісно й дбайливо заховувати всякі, хоч би найдрібніші обряди і можливо якнайбільше пристосовувати їх до східної традиційної обрядової форми, яка в нас, на жаль, таки через недбальство поволі затрачується... Нам треба перестати наслідувати, треба нам бути собою, бо лиш так зможемо щось Церкви принести, щось для неї зробити [Пастирський лист митрополита Андрея Шептицького до духовенства галицької провінції «Про обрядові справи».- Львів. 1931.- С. 10].

Як бачимо, погляди обох митрополитів щодо майбутнього поєднання українських православної та греко-католицької церков багато у чому є подібними. Лише після взаємного очищення, позбавлення від чужих церковних впливів, зазначав владика Іларіон, “обидві Українські Церкви ці наблизяться одна до одної, як дві рідні сестри” [ЦДІАЛ, ф.201, оп.1т., спр.108, арк.131].

Однак для обох митрополитів характерні й консервативні погляди в питанні поєднання двох церков, спрямовані на захист власної конфесії. Так, на думку Шептицького, найкращою для українського народу, про що свідчить наша історія, є греко-католицька церква. Саме греко-католицизм не дав можливості українцям розчинитися в оточуючому їх етнічному середовищі та поставив український народ на один рівень з іншими народами Європи. Саме вона через “злуку із Вселенською Церквою і західною культурою” допомогла “зберегти наш народ і наші традиції від противників”. Шептицький говорив, що і сьогодні “єрархи різних православних Церков повинні піти за прикладом наших єрархів з XVI ст.” [Андрей Шептицький митрополит. Як будувати рідну хату?- Люблін, 1989.- С. 36]. Майбутню об'єднану церкву він уявляв як утворення київського патріархату, котрому канонічно підкорялися б і греко-католики, але за умови, що той визнавав би владу Папи Римського.

Категоричні погляди щодо поєднання Церков висловлював і митрополит Іларіон. Це було властивим особливо для канадського періоду його життя, коли він став більшим консерватором з цього питання. Як слушно зауважує Д.Степовик, після еміграції в Канаду

митрополит Іларіон “усе більше переносить центр ваги своїх широких інтересів до Церкви. Українському християнству він підпорядковує свій талант ученого, філолога, глибокі знання історика, мистецтво оратора, лектора, проповідника, християнського перекладача й редактора” [Степовик Д. Іван Огієнко – учений і перекладач Біблії // Огієнківські читання.- К., 1997.- С. 37]. На еміграції православної церкви була присвячена і майже вся наукова діяльність вченого, тоді як раніше коло його наукових зацікавлень поділялося приблизно однаково на мову, літературу і церкву.

Митрополита у цей час стали більше турбувати проблеми збереження впливу православ'я та дотримання ним віросповідної чистоти. У зв'язку з цим, говорячи про поєднання православної і греко-католицької українських церков, він розумів його як повернення греко-католиків назад до православ'я. Владика говорив, що для одного українського народу повинна бути й одна віра.

Такі, дещо категоричні погляди митрополита Іларіона, частково можна з'ясувати його вболіванням за українську державу, утворення котрої, на його думку, є можливе лише за умови духовної консолідації української нації. У зв'язку з цим він підкреслював, що одна віра та церква для всього народу є важливою для народів недержавних; народи ж з міцною, тривалою державністю “про волю Віри можуть спокійно говорити”. Іларіон вказував, що “народ, який має одну спільну Віру, Віру свою віковичну, той народ сильний і віки вічні незламний”.

Відводячи релігії важливе значення у житті суспільства, вчений вважав, що саме релігійна ідеологія складає у кожного народу, а особливо позбавленого власної державності, основу соборної національної ідеології. Така релігійна ідеологія повинна бути єдиною для всього народу – лише тоді вона спроможна об'єднати народ та зробити його незалежним. Іларіон вказував, що “народ, що має одну спільну Віру, Віру свою віковичну, той народ сильний і віки вічні незламний”. В українського ж народу, говорить історик, такої єдиної соборної релігійної ідеології немає, йому, через конфесійний поділ, властиві “дві релігійні душі” і, саме завдяки цьому, Україна тривалий час не могла здобути незалежність [Іларіон, митрополит. Українська релігійна соборність // Віра й Культура.-1957.- Ч. 7(73).- С. 1].

Висуваючи гасло єдиної України, богослов перш за все думав про досягнення незалежності українським народом, котру “ніколи легко не досягнемо” без єдиної православної України. Лише за цієї умови припиниться внутрішня релігійна боротьба, поділ на “східняків” та “західняків”. Відроджену УПЦ митрополит вважав за найбільшу духовну силу України – “це та найбільша сила, що приведе Україну до правдивої

незалежності”. Лише те, що “Україна зростала в своїй історії єдиною...спасло наш народ від повного винародовлення. І коли б ми весь час були єдиними, то ми вже давно були б державними, бо завжди мали б одну думку і всі свої сили постійно витрачали б на одне, а не на взаємну боротьбу” [Іларіон митр. До всіх читачів і прихильників. Звернення // Віра й Культура.- 1953.- Ч. 1.- С. 2].

УПЦ, як духовна основа України, наголошував Огієнко, повинна бути єдиною і сильною – лише тоді такою буде Україна. Тому інші неправославні церкви – “католицтво та різні секти”, на думку владика, перешкоджають утворенню та існуванню сильної незалежної Української держави. Із-за відсутності в Україні єдиної православної церкви для всього народу – “тратимо свої національні сили, а це веде нас до політичного поневолення” [Іларіон, митрополит. Книга нашого буття на чужині // Віра й Культура.- 1955.- Ч. 8(20).- С. 9].

Іван Огієнко у своїх працях часто наголошував на важливому значенні Української Православної Церкви в житті українського народу. Він відзначав, що саме православна церква протягом багатьох віків творила нашу історію, культуру, як духовну так і матеріальну; вона створила й українську націю: “Це наша Православна Церква створила українську націю. Вона завжди була глибоко народна,- в ній міцно поєдналися всі українські класи: і інтелігенція, і селянство, і купецтво, і робітництво. І цим правдивим поєднанням створився український народ, як нація. Ось тому ще з глибокої давнини в нас стали синонімами православний і українець. Віра й нація злилися в Українського народу в одне неподільне ціле” [Іларіон, митрополит. Любімо свою Церкву! // Наша Культура.- 1952.- Ч. 9(174).- С. 17].

На Українську Православну Церкву вчений покладав великі надії і у питанні церковного об'єднання. Він вважав, що “як Апостол Андрій покликав був до Христа свого брата Петра, так само свого часу православна Андріївська Церква покличе до себе Церкву Петрову! І тоді Церква Христова стане Єдиною і власне тоді на землі буде справді єдине стадо і єдин Пастир” [Іларіон, митрополит. Любімо свою українську православну церкву (віру) // Ідеологія української православної церкви.- Вінніпег, 1983.- С. 8].

Митрополит закликав показати всьому світові, що Україна справді соборна не тільки географічно, але й духовно. Він був глибоко переконаний, що так і буде, вірячи:

І зійде Сонце, й Україна
Засяє вільна й непоборна,
І зникне поділ та руїна,
І Церква станеться соборна

Сьогодні із проголошенням незалежної української держави перед нею постало надзвичайно актуальне завдання - стати на екуменічний шлях для міжконфесійної злагоди як важливого фактору стабілізації українського суспільства. На цьому шляху можливі й необхідні різноаспектні підходи. Тому важливим є вивчення спадщини дослідників, котрі працювали над цією проблемою.

*Н.Стоколос** (м. Рівне)

ЕТНОКОНФЕСІЙНА ПОЛІТИКА РЕЙХУ В ОКУПОВАНІЙ УКРАЇНІ (1941-1944 рр.)

Православне церковне життя в Україні у період від літа 1941 до весни 1944 рр. характеризувалося гострим протистоянням двох православних церков, адміністративні центри яких знаходилися на Волині - у м. Луцьку та м. Кременці. Автономну православну церкву (АПЦ) очолював архієпископ (з грудня 1941 р. - митрополит) Олексій (Громадський). Після його трагічної загибелі 7 травня 1943 р. АПЦ залишилася фактично без глави, оскільки на цей час окупаційна влада скасувала традиційну систему управління церквами. Українську автокефальну православну церкву (УАПЦ) протягом усього часу її існування очолював архієпископ, а з травня 1942 р. - митрополит Полікарп (Сікорський).

Гостра конкуренція між двома українськими православними церквами, взаємні претензії та звинувачення негативно впливали на духовне життя окупованої німцями України. Церковний розбрат полегшив німецькій владі перманентне, цілеспрямоване втручання у церковне життя, використання православного духовенства у своїх політичних цілях.

Це, поза сумнівом, стало результатом не випадковості й далеко не лише проявом особистих амбіцій окремих церковних владик, а значно більшою мірою наслідком добре обміркованої та наперед визначеної політики окупантів, які зробили усе можливе для того, щоб не допустити до створення єдиної української православної церкви.

* Стоколос Н.Г.- кандидат історичних наук, доцент Рівненського інституту слов'янознавства Київського інституту "Слов'янський університет".

Як показують документи цієї доби, частина з яких ще недавно старанно переховувалася у спецсховах радянських архівів [Див.: Державний архів Рівненської області (далі - ДАРО).- Ф.Р – 281.- Оп.1.- Спр.17.- Арк. 34, 34-зв.; ДАРО.- Ф.Р – 281.- Оп.1.- Спр.17.- Арк. 48-50], та свідчення безпосередніх учасників описуваних подій [Савчук С., Мулик-Луцик Ю. Історія Української Греко-Православної Церкви в Канаді.- Т.1.: Київська церковна традиція українців Канади.- Вінніпег, 1984.- С. 476-523], німці не просто пасивно допустили до церковного розколу та створення в українських землях двох Православних церков, а й посприяли цьому. Чинну владу цілком влаштувало те, що їх адміністративні центри знаходяться у глибокому тилу та поблизу столиці "рейхскомісаріату Україна" – міста Рівного, а отже, весь час перебувають під невиспним контролем відповідних служб. Оскільки юрисдикційна підпорядкованість цих православних конфесій різним церковним центрам (АПЦ – Москві, а УАПЦ - Варшаві) була суто номінальною, то і це на той час влаштувало німецьку окупаційну адміністрацію.

Драматизм ситуації в Українському Православ'ї періоду Другої світової війни полягав ще і в тому, що німці вміло скористалися сильним потягом до організації церкви з виразними національними рисами, який мав місце особливо у середовищі національно свідомої західноукраїнської інтелігенції. Значного поширення він набув у тих місцевостях, де українізація православного парафіяльного життя здійснювалася й дала плідні результати нещодавно - за часів II Речі Посполитої (1918-1939 рр.).

У німецьких секретних документах цього часу зазначалося, що "автокефальні священники проповіді виголошували у націоналістичному дусі, читали молитви за самостійність України" [Центральний державний архів вищих органів влади та державного управління України (далі - ЦДАВО України). Ф. 3676.- Оп.4.- Спр.474.- Арк.436]. В них неодноразово підкреслювалося, що "богослужіння автокефальної церкви за останній час були не чим іншим, як політичними маніфестаціями ідеї національної української незалежності" [Там само.- Арк.458].

З цього робилися цілком обґрунтовані висновки: "Оживлення націоналістичної діяльності автокефальної церкви... заслуговує найпильнішої уваги. Необхідно розглядати її як центр до сих пір легальних націоналістичних українських прагнень" [Там само.- Арк.436]. Зокрема зазначалося, що "...лояльність автокефальної церкви по відношенню до німців по меншій мірі сумнівна" [Там само.- Арк.466]. У донесенні із задоволенням фіксувалося, що Автономна